

'Van oude ambachten, de dingen die voorbij gaan'

Het Zuiderzeemuseum opent 15 april de tentoonstelling 'Van oude ambachten, de dingen die voorbijgaan'. Centraal staan daarin drie ambachten: smeden, touwslaan en kuipen. In het midden van de zaal bevindt zich een inscenering van de werkplaatsen, waar ook het verhaal van de mens achter het ambacht wordt verteld. Daarnaast wordt een aantal belangrijke ontwikkelingen aangestipt, zoals de industrialisatie, kinder – en vrouwenarbeid en de arbeidsomstandigheden. Naast de gereedschappen en de producten behorende bij de ambachten, zijn er onder andere pastels van Herman Heyenbroek en Pieter Josselin de Jong en prenten van Anthon van Rappard te zien, evenals affiches die handelen over bedrijfsveiligheid.

Wat zou jij, met je stalen knuisten, met je goed ontwikkelde hersens, met je ontembare energie, met je eenvoudige, maar zuivere begrip voor schoonheid, al niet kunnen smeden, echt smeden! Vooral de bijvoeglijk gebruikte woorden echt en zuiver spreken boekdelen, maar maken ook huiverig gezien de tijd waarin het boek verscheen. Halverwege de 19de eeuw waren grote industrieën in Nederland een uitzondering. Het merendeel van de nijverheid was georganiseerd als ambachtelijk kleinbedrijf. De productie was louter bedoeld voor de lokale markt. Daar kwam verandering in toen vernieuwingen als de stoommachine en de elektromotor doorbraken.

Ambacht kent de definitie 'handwerk dat aangeleerd dient te worden'. Het uitoefenen van een dergelijk werk kan dus niet zo maar. 'Ambachtelijk gemaakt' staat voor kwaliteit. Immers: timmerman of huisschilder klinkt anders dan medewerker verf, hout en behang. Het bedrijven van een ambacht houdt vakmanschap in, letterlijk 'van een oude degelijkheid'. Er is een pilsener op de markt die verkocht wordt onder de leus 'Vakmanschap is meesterschap'. Of wat te denken van een reclamefilmpje waarin een brouwer in zijn eentje op ouderwetse wijze de ketels bemant. Een vergelijkbare hang naar romantiek of nostalgie valt te lezen in 'De glorie van het Ambacht' uit 1941: '...toen kwam deze smid in aanraking met iemand, die hem zeide, dat het toch zonde was, het oude smidsambacht zoo te verwaarlozen.

Demonstraties

Demonstraties

Gaandeweg maakte het ambachtelijk kleinbedrijf plaats voor industriële productiewijzen. Veel ambachtslieden legden zich toe op ander werk. Zo gingen de werkzaamheden van de dorpsmid uit Jorwerd steeds meer bestaan uit reparaties van kachels en daggoten. Aan het eigenlijke smeden kwam hij niet meer toe. Aan het begin van de 21ste eeuw is het billijk te stellen dat het ambacht nagenoeg verdwenen is. Hoe anders was het ruim een eeuw geleden, toen ieder dorp wel een aantal ambachtslieden kende.

Kuipers Sluis en Van Keulen

Cornelis Sluis (1856-1939) kipte niet alleen in Enkhuizen. Tussen 1873 en 1939 was hij werkzaam in Schellinkhout, Middellie en Venhuizen. In Bovenkarspel leerde hij het kuipersvak. In 1879 kwam hij in Enkhuizen terecht aan het Westeinde. Hij legde zich toe op burgerwerk, zoals vaatwerk, tobbes en emmers. Afzet was er genoeg: voor het conserveren en bewaren van etenswaar waren de kuipen onmisbaar. Bij voorkeur werd teakhout gebruikt en alles werd met de hand gemaakt. Boeren in de streek kwamen vaten en kuipen bij Sluis kopen om hun zuivelproducten, vlees en groenten in te bewaren. Melk bewaarde men tot 1930 in houten vaten; de gekuipte karntonnen waren nodig om kaas en boter te maken. Maar Sluis zag omstreeks 1900 voor een groot deel af van het burgerwerk en ging zich toeleveren op het vervaardigen van haring- en ansjovisvaten. Aan de Wierdijk combineerde hij een kuiperij met een ansjoviszouterij. De visserij was nog steeds de grootste bron van inkomsten voor de Enkhuizers. De vis moest ook verpakt worden.

Kees van Keulen was afkomstig uit Vlaarding en leerde aldaar het kuipersvak. Omstreeks 1905 heerste grote werkloosheid onder de kuipers. Ook Kees zag zich werkloos en be-

sloot zijn heil elders te zoeken. Hij schreef een sollicitatiebrief aan Sluis en niet lang daarna werd hij aangenomen. Sluis antwoordde: '...U wenschte bij mij werkzaam te zijn, wel dat kan wel, in de Eerste plaats, u kan bij maken, Ansjovis ankers van Machinale duigen en gekloofde bodems tot Een juni 1906 of langer. Of er dan tonnen te

Smid Nieman

maken zijn weet ik nog niet, want de tonnen voor de Enkhuizer loggers moeten nog besteed worden.' Tussen 1905 en 1910 draaide de kuiperij op volle toeren en produceerde ansjovisankers, haringvaten; ook werd er burgerwerk gerepareerd. Daarna kwam de klad er in. In 1912 werd de zaak van Sluis failliet verklaard. Een jaar later pakte Van Keulen samen met een zekere Van Brobbel de draad weer op onder de naam 'Kuiperij en Fusthandel'. Nadat Van Brobbel de zaak had verlaten, verhuisde het bedrijf naar de Breedstraat in Enkhuizen. De recessie deed zijn intrede en de plannen ter afsluiting van de Zuiderzee maakten dat

het kuipen voor de visserij ten dode opgeschreven was. Zoon Jaap van Keulen ging vaten repareren voor de conservenindustrie. Een belangrijke verandering in het productieproces was het hergebruik van oude vaten. Jaap kocht grote vaten op en verwerkte het hout tot nieuwe vaten: het zogenaamde in 'duigen laten vallen', of het inkorten van de duigen. Opnieuw opgezet, gevuurd en van beslagbanden voorzien leverde dat een kleiner vat op. De kuiperijen aan de Noordzeekust hadden omvangrijke modernisering ondergaan, in tegenstelling tot de kuiperijen Sluis en Van Keulen. Vooral de introductie van stoomkracht hield de kuiperijen aan de Noordzee overeind. Van Keulen deed alles nog met de hand en dat betekende hoge loonkosten en arbeid-intensiviteit. Toen eenmaal het plastic kwam, werd hout als grondstof voor de verpakkingsindustrie al snel overbodig. Nog voordat een modernisering van het bedrijf kon worden gerealiseerd overleed Jaap van Keulen (1968). De kuiperij werd opgeheven en de inventaris kwam in handen van het Zuiderzeemuseum.

Smid Nieman

Voormalig smid Leendert Nieman sprak zich in 1955 uit over de geschiedenis van Enkhuizen en zijn smederij. Wat hem vooral aan het hart ging, was de tanende macht van de stad Enkhuizen door de jaren heen. 'Verworden' tot een toeristenstadje, in plaats van een plek waar heel Holland met respect naar opkeek. Nieman wist het wel. De zee had Enkhuizen welvaart gebracht, te zien aan het stadswapen waarop drie haringen met kroontjes op de kop worden getoond. Smid Nieman kreeg bezoek van journalist Gerard van Sterkenburg.

Die trof Nieman staand in een gat in de vloer aan, onderwijl verzuchtend dat hij weinig voorspoed had genoten in zijn leven: 'Het heeft me nooit meegezeten. Eens kocht ik een molen zo'n oud houten geval. Ik bood de onderdelen aan het museum te Amsterdam aan. En te Rotterdam. En te Arnhem. Ze wilden ze geen van alle hebben. Kijk, daar ligt nog een molensteen in het plaveisel. En mijn slijpsteen is er ook een. Er vallen gaten in.'

prevelde: 'Ik heb mooi smeedwerk gemaakt. Kijk eens naar dit sierhek. Een kopie van een stuk handenarbeid uit de zestiende eeuw. En hier heb ik een prachtig bewerkte deurklopper. En hier een haardpook met bewerkte handvat en het wapen van Enkhuizen erop. Nee deze is niet ouderwets, maar toch wel mooi, vindt u niet?' De journalist, aangedaan door sentiment en weemoed, schreef: 'De oudste smid van Enkhuizen hoort mij niet.

smidse. Dat was in 1885 en mijn vader was toen nog baas. Het was een bloeiend bedrijf, waar de vonken [letterlijk] van afspatten. Wij maakten ankers voor alle vissersplaatsen langs de Zuiderzee. Dat was een tijd! De haven van Enkhuizen lag zo vol met boten, dat je met droge voeten van de ene naar de andere kant kon lopen. We konden het werk nauwelijks aan – we leverden zo'n twee- tot driehonderd scheepsankers per jaar af. En daarbij

Ook had Nieman duidelijk moeite met de tijd waarin hij op dat moment leefde. Zo had hij een paar jaar terug een aanslag van de belastingen gekregen en de zaak overgelaten aan zijn boekhouder. Maar die kon hem niet meer helpen: 'Een paar jaar geleden ontving ik een aanslag van de belastingen. Een kapitaal bedrag, meneer! Waar moest ik dat vandaan halen? En mijn boekhouder was dood. Al mijn boekhouders gaan dood. Ik heb er drie gehad en ze overleden allemaal voor ze de papieren in orde hadden.'

Dat hij niet alleen smeedde voor de visserij blijkt uit het volgende. Nieman wreef over zijn aambeeld alsof het de toverlantaarn van Alladin was en

Hij staat met zijn gerafelde hoedje op en de ogen toegeknepen achter de brillenglazen in zijn uitgestorven smederij en luistert naar de geluiden van het verleden, die knisperen in reten en kieren en langs hem wuiven in een wolkje as van de vuurbak. Zo, met zijn leren voorschoot voor en met de grote handen langs zijn flanken, lijkt hij op een standbeeld, dat er zijn gedachten op na houdt en niet wordt beroerd door het moderne verkeer, het welk langs hem heen raast. Ik durf Leendert Nieman niets te vragen.' Dus liet hij hem vertellen. En dat was misschien wel beter.

'Als jongen van tien jaar stond ik al met de lichte voorhamer te zwaaien in deze

kwam nog het brandmerken van de vaten ansjovis. Zo'n vaatje heette een anker, weet u: precies honderd pond woog het, zout en peper meegerekend.' 'Ik zelf maakte ook een goede tijd mee. Ik had hier een stuk of zes knechten rondlopen, die allemaal druk werk hadden. Mijn ankers waren beroemd, omdat ze zo goed in de zeebodem hieuwen. Zo'n ding woog zesentwintig kilo. Aan een zekere firma in Amsterdam leverde ik echter elke week zes ankers van tachtig kilo. Prachtige werkstukken, meneer, en nooit klachten'. Smederij Nieman deed dus goede zaken omstreeks 1900. Maar dat zou spoedig veranderen. Al ver voor de daadwerkelijke afsluiting van de

Demonstraties

Zuiderzee trad de neergang in: 'De Zuiderzee is weg. De visserij kapot en de nijverheid heeft de doodslag gekregen. En mijn zaak is naar de bliksem gegaan, daardoor. In 1918 werd het besluit genomen om de Zuiderzee af te sluiten en gedeeltelijk droog te leggen. Geen visserij meer, geen schepen meer, geen ankers meer. Ik heb geprotesteerd, maar niet fel genoeg. De vreselijke opdracht werd uitgevoerd. Als u nu aan de kade staat, kunt u Flevostad [Nieman zegt niet Lelystad] zien liggen. Flevostad – praat me er niet van.

In 1932 was de zee een meer geworden. Toen heb ik als laatste daad van piëteit jegens de zee mijn verzameling klaargemaakt. Als herinnering aan de Zuiderzee heb ik vijftien flessen met zilt water gevuld, drie flessen met haringen, en drie flessen met ansjovis. Er zijn er een paar stukgevroren, maar de meeste zijn nog intact.'

Op de vraag of Leendert Nieman schadeloos werd gesteld voor de te loorgang van zijn smederij, antwoordde hij: 'Inderdaad, ik kreeg driehonderd gulden!' De journalist noteerde nog dat de klank van zijn stem als een akelige echo bleef hangen in de 'zwarte, sombere smidse'.

Maar die smederij kon dan wel somber en zwart zijn, Leendert Nieman bleef aan het werk. Zijn zoon Piet Nieman woonde toen in Johannesburg in Zuid-Afrika en de uithangborden, lantaarnhaken en sloten vonden daar hun

bestemming. Het uithangbord van Niemans smederij is in bezit van het Zuiderzeemuseum en uiteraard is dit opgenomen in de tentoonstelling.

Touwslager Schram

Leden van de Huizerse familie Schram hebben tot 1980 waslijnen geslagen op traditionele wijze. De lijnbaan van Schram is de primitiefste in zijn soort. Sinds 1910 is nooit enige vorm van modernisering doorgevoerd. De originele touwslagerij is nu in het bezit van het Zuiderzeemuseum. Behalve touwslager was J. Schram veehouder en boer. Als zodanig verdiende hij het leeuwendeel van zijn inkomen. Hij was namelijk ook erfgoosier en

bestuurslid van de Vereniging voor Stad en Lande van Gooiland, de agrarische belangenorganisatie van de Gooise boeren. Het boerenbedrijf was zijn belangrijkste bron van inkomsten. 'Lijn' draaien deed Schram maar een aantal dagen per jaar.

Ooit begon de jonge Schram als het hulpje van de toenmalige touwslager in Huizen. Uiteindelijk werd het werk aan hem overgedragen, maar inmiddels had de machinale productie van touw een grote vlucht genomen. In het dorp Huizen bleef de vraag naar eenvoudige tweestrengs waslijnen echter overeind. Het wasgoed werd aan de punten tussen de touwen gestoken, waarna de lijn door staken onder spanning werd gezet. Bekeld kon het wasgoed dan drogen. Schram gebruikte louter hennep als grondstof. Niet alleen omdat het prettiger sloeg, ook waren waslijnen van hennep beter in gebruik. De harde vezels van sisal beschadigden de handen van de wasvrouwen, vooral als de handen door waswater zachter waren geworden. Een van hennep gemaakte waslijn kon wel dertig jaar meegaan, ook doordat men de lijnen na het drogen binnenhaalde.

Door de intrede van moderne was technieken en niet te vergeten het gebruik van wasknijpers werden de waslijnen van Schram verdrongen. Toch bleef de vraag deels overeind, in ieder geval voldoende om elke nazomer een aantal dagen te draaien. Het was op de boerderij dan rustiger: het hooi was gedaan en het vee graasde nog op de meent.

In de loop van de tijd werd het steeds moeilijker om aan hennepgarens te komen en dat deed de prijs van een waslijn van Schram flink oplopen. Winst was al niet meer mogelijk, maar Schram bleef waslijnen slaan voor de Huizers die er om vroegen. De laatste slag deed Schram in 1980 en Evert Boeve legde dit op de foto vast en in de film 'Aan de Lijn'.

Anton Kos